УДК 343.985.7

О. І. Ромців
Національний університет “Львівська політехніка”

ПРОБЛЕМИ ВИЯВЛЕННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ПРОТИДІЇ

© *Ромців О. І., 2015*

Досліджено особливості виявлення злочинів у сфері службової діяльності в умовах перешкоджання процесу розслідування та розкриття даних протиправних діянь з боку зацікавлених суб’єктів.

Ключові слова: злочин, службова діяльність, протидія, розслідування, виявлення злочину.

Е. И. Ромцив

ПРОБЛЕМЫ ВЫЯВЛЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ СЛУЖЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ

Исследовано особенности выявления преступлений в сфере служебной деятельности в условиях препятствования процессу расследования и раскрытия данных противоправных действий со стороны заинтересованных субъектов.

Ключевые слова: преступление, служебная деятельность, противодействие, расследование, выявление преступления.

O. I, Romtsiv

PROBLEMS DETECTION MELFEASANCE IN CONDITIONS COUNTERING

The article investigates characteristics of malfeasance detection in terms of obstructing the process of investigation and disclosure of illegal acts on the part of stakeholders.

Key words: crime, service activities, combating, investigation, detection of crime.

Постановка проблеми. Враховуючи неоднозначність та активність політичних, соціальних та інших процесів, що відбуваються у суспільстві останні кілька років, питання боротьби із злочинами, що вчиняються у сфері службової діяльності, все частіше знаходяться в центрі уваги як представників активного громадянського суспільства, так і правоохоронних органів держави. Це відбувається з кількох причин. По-перше, досліжувані злочини доволі близько межують із корупційними проявами, а інколи загалом виступають головною складовою корупційних схем, а, по друге, ці злочини становлять неабияку суспільно-політичну та економічну небезпеку, і як наслідок, гальмують процес реформаційних перетворень у державі.

Зрозумілим є і те, що особи, наділенні владою, перебуваючи у процесі приготування, замаху або вчинення злочину у сфері службової діяльності, не зацікавлені у власному викритті і застосовують усі можливості для приховання злочину, а під час викриття його – протидії розслідуванню. Це і визначає те, що виявлення злочинів, як передумова їх розслідування, постає перед представниками правоохоронних органів у вигляді доволі складного завдання із багатьма невідомими.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналізуючи наукову літературу з приводу виявлення злочинів, стає зрозумілим, що власне цьому питанню було приділено доволі багато уваги серед вітчізняних та закордонних вчених: Р. С. Бєлкін, Л. В. Бертовский., В. Н. Григорьев, Г. А. Густов, В. С. Ігнатко, О. М. Ларіна, В. О. Малярова, В. Г. Танасевич, Т. І. Савчук та ін., які ретельно розглянули поняття, методи та засоби виявлення злочинів та суб'єктів, які беруть участь у цьому процесі. Однак, незважаючи на принципово важливі положення, сформульовані у працях учених, питання виявлення злочинів в умовах протидії, до того ж такої окремої категорії, як злочини у сфері службової діяльності, загалом не розглядались.

Мета роботи – дослідження специфіки виявлення злочинів у сфері службової діяльності та вироблення основних напрямків діяльності щодо отримання інформації про ознаки вчинення злочинів цієї категорії.

Виклад основного матеріалу. Як вже зазначалось, виявлення злочину є необхідною умовою для його розслідування. Виявити злочин, у тому числі злочин у сфері службової діяльності, означає встановити: по-перше, ознаки підготовки до злочину; по-друге, ознаки вчинення такого злочину; по-третє, ознаки вчиненого раніше злочину та прихованого.

Говорячи про теоретичну сутність категорії "виявлення", потрібно звернути увагу, що в літературі вона використовується у контексті виконання завдань ОРД. Проте, на нашу думку, – це не зовсім правильно, оскільки виявлення злочинів не треба зводити лише до безпосереднього викриття ознак злочину, до порушення кримінального провадження у межах оперативного пошуку. Підтвердженням цього є також позиція "батька" криміналістики Р. С. Бєлкіна, який виділяє три шляхи виявлення злочинів: виявлення злочинів під час проведення оперативно-розшукових заходів; виявлення злочинів безпосередньо громадянами та представниками громадськості, преси тощо (під час проведення контрольних і перевіркових заходів); по-третє, виявлення злочинів безпосередньо слідчим або прокурором під час розгляду конкретної справи [1, с. 399].

Змістовно виявлення злочину полягає в отриманні інформації про кримінальну подію і її належну фіксацію у відповідних процесуальних актах. Лише після виявлення, а значить, і знаходження ознак злочину в подіях соціального середовища, починається його розкриття та розслідування. Тобто діяльність із розслідування злочину і, відповідно, криміналістична методика такої діяльності починають реалізовуватись з початку пошуку і виявлення необхідної інформації, яка свідчить про вчинення злочину [2, с. 281–282].

До того ж виявлення, як абсолютно правильно зазначає А. Н. Халіков, з одного боку, є безумовно обов'язковим елементом розкриття злочину, а з іншого, – виступає як окреме завдання криміналістичної методики розслідування злочинів [3, с. 101].

Виявлення злочинів є комплексом активних дій компетентних органів, у центрі уваги якого є конкретне явище об'єктивного світу, ознаки якого і характеризують це явище як злочинне. Зміст дій таких органів зводиться до діяльності щодо винайдення та збирання, реєстрації інформації про ознаки та сліди такого діяння, які, своєю чергою, будуть об'єктивно свідчити про кримінальний характер означеного явища.

На думку В. В. Степанова, виявленню злочинів у криміналістиці приділено недостатньо уваги, попри те, що своєчасна поінформованість компетентних органів про вчинений злочин дає змогу ефективно організувати роботу з його розкриття. Виявлення злочинів, – вказує автор, – є комплексна діяльність, яка складається із самого факту виявлення явища, яке може розглядатись як злочинне, враховуючи окремі ознаки, а також діяльність зі збирання необхідних даних, що об'єктивно свідчать про кримінальний характер події. Стосовно досудової діяльності етап виявлення злочину передує його розслідуванню і включає: 1) період від моменту підготовки або вчинення злочину до виявлення його ознак компетентними особами; 2) відрізок часу, пов'язаний із необхідністю пересвідчитись у тому, що виявлені факти містять достатні відомості, які вказують на ознаки злочину [4, с. 146–149].

З іншого боку, діяльність щодо виявлення злочину включає: 1) факт виявлення ймовірно кримінальної події; 2) діяльність зі встановлення достатніх даних, які вказують на наявність або відсутність ознак злочину; 3) діяльність, що спрямована на виявлення інших кримінальних проявів (латентних епізодів) [5, с. 68].

Однак, з огляду на те, що сьогодні чинний КПК прийняв за основу європейську модель судочинства, то вищенаведені тези мають бути в певний спосіб роз'яснені. Сьогодні, інститути порушення кримінальної справи та дослідчої перевірки припинили своє існування, а досудове розслідування починається з моменту подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення прокурором, слідчим з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення та внесення відповідних відомостей до ЄРДР. Тому, якщо ми говоримо про виявлення злочинів у межах сучасного вітчизняного кримінального процесу, то йдеться про процес отримання компетентними правоохоронними органами інформації та даних, які вказують на можливість того, що злочин був вчинений. Перевірка ж такої інформації та встановлення її достовірності є безпосередньо завданням вже досудового розслідування.

Аналізуючи вищенаведені теоретичні позиції вказаних науковців, потрібно зауважити, що однією із важливих теоретичних складових змісту виявлення злочинів, яка, на жаль, не знайшла відображення у цих вчених, є процес фіксації та відповідного процесуального оформлення інформації, даних, які вказують на можливість того, що злочин був вчинений. По суті, тут можна говорити про певну стадію діяльності щодо розкриття злочинів, зокрема і в сфері службової діяльності, де першим є виявлення факту злочину або викриття ознак його слідів, а до другої, потрібно зарахувати процедуру процесуального закріплення такої отриманої інформації у відповідних документах, реєстрах із подальшою її реалізацією відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства.

Вищенаведені тези підтверджують вітчизняні та закордонні вчені [2, с. 282; 6, с. 6], які чітко вказують на те, що виявленими злочинами потрібно вважати виключно ті злочини, щодо яких були виявлені не тільки ознаки такого злочину, а й були такі, які зареєстровані у відповідному процесуальному порядку.

Згідно з наказом Генерального прокурора України "Про Єдиний реєстр досудових розслідувань" № 69 від 17.08.2012 р., тільки за умов, що інформація про ознаки злочину або про подію злочину оформлена у відповідний спосіб, а саме: зареєстрована та внесена до ЄРДР із дотриманням вимог, злочин може вважатися виявленим з юридичного погляду [7].

Далі, згідно з означеним нормативно-правовим актом та КПК України, після реєстрації інформації про можливий злочин відповідною посадовою особою приймається рішення про її оцінку та вирішення питання про початок досудового розслідування.

Отже, викладене дає змогу зробити перший попередній висновок щодо сутності та процесуального змісту "виявлення" як теоретико-правової категорії кримінального процесу. Так, виявлення злочинів – це система специфічних розшукових та процесуальних дій спеціально уповноважених державних органів та посадових осіб із отримання початкової інформації щодо ознак злочину (факту вчинення, слідів, предметів, документів, інформації та даних тощо) та її процесуальної реєстрації.

Усе вищевикладене повною мірою відповідає процесуальному змісту та теоретичній сутності процесу виявлення злочинів у сфері службової діяльності.

Зрозумілим є той факт, що виявлення злочинів у сфері службової діяльності має певну кількість специфічних ознак. Варто зауважити, що виявлення злочинів у сфері службової діяльності відрізняється доволі великою складністю, оскільки воно зумовлене впливом багатьох чинників, а саме:

– суб'єкти таких злочинів, як правило, освічені, високоінтелектуальні особи, тому, як наслідок, злочини такої категорії відрізняються кваліфікованими способами підготовки та латентними механізмами їх вчинення [8, с. 81];

– непрозорість та певна закритість інформації про діяльність посадових осіб органів влади [3, с. 187–188];

– навмисне створення труднощів під час отримання публічних послуг та відповідних документів;

– обізнаність суб'єктів про можливості, методи та засоби правоохоронних органів щодо розкриття злочинів та висока юридична обізнаність [9, с. 78];

– активна протидія розслідуванню та процесу виявлення спеціально уповноважених осіб правоохоронних органів, як з боку особи, по відношенню до якої проводиться така перевірка, так і з боку її оточення (зацікавлених осіб);

– незацікавленість керівництва посадової особи, причетної до скоєння злочину, у виявленні злочинної діяльності свого колеги [10, с. 88];

– корпоративність професійної етики серед службовців та посадових осіб правоохоронних органів, і як наслідок, приховання важливої та пошуково значущої інформації [3, с. 187-188];

– зацікавленість двох сторін потерпілого та підозрюваного (наприклад, по справах щодо хабарництва) у приховуванні фактів скоєння злочину [11, с. 79];

– відсутність свідків дій щодо знищення та приховання слідів злочину [12, с. 93];

– наявність великого обсягу оперативних та владних повноважень, корумпованих зв'язків тощо у суб'єкта злочину у сфері службової діяльності [13, с. 98-103];

– високий рівень безкарності посадових осіб, що вчиняють злочини у сфері службової діяльності [3, с. 187–188].

– недовіра населення до правоохоронних органів, утруднення отримання інформації про злочин та втягнення громадськості у його розкриття тощо.

Звісно, цей перелік не є вичерпним, у ньому відображені загальні умови, які можуть корелюватися відповідно до конкретної ситуації по конкретній справі.

Як бачимо, більшість із названих факторів тією чи іншою мірою пов'язані із процесом протидії розкриттю та розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності.

На латентність та прихованість, і як наслідок, важке виявлення злочинів цієї категорії вказують і отримані дані щодо вивчення матеріалів кримінальних проваджень за останні роки. Так, переважна більшість проваджень за такою категорією справ була відкрита в результаті пошукової роботи спеціальних уповноважених правоохоронних органів (ДСБЕЗ, УБОЗ) тощо – 43 %; не останнє місце у цьому процесі займають повідомлення фізичних осіб та засобів масової інформації – 29 %; у вигляді офіційних результатів перевірок різноманітних контролюючих та наглядових органів надійшло 17 % інформації; 11 % випадків виявлення злочинів у сфері службової діяльності припадає на виявлення таких фактів слідчим у процесі досудового розслідування.

За оцінками окремих фахівців [6, с. 8; 14, с. 25–26], більше половини таких злочинів залишаються поза увагою правоохоронців. І знову ж таки однією з головних причин такого стану речей є юридично забезпечені злочинні механізми приховування злочину та високий рівень активної протидії з боку злочинців, групи злочинців та їх корумпованих зв'язків.

Вивчаючи думку практиків з цього питання, ми визначили, що більше половини слідчих, оперативних працівників відчували вплив з боку різноманітних суб'єктів протидії вже на стадії виявлення злочинів. Отже, можна говорити, що процес протидії є постійним супутником процесу виявлення злочинів у сфері службової діяльності. Однак, з огляду на те, що інші респонденти не відчули такого впливу або його не розпізнали на цій стадії, існують й інші ситуації, коли процес виявлення відбувається у звичайних умовах. Проте такий аспект виявлення злочинів у сфері службової діяльності нас не цікавитиме, оскільки головною метою роботи є визначення правових, тактичних та процесуальних можливостей щодо оптимізації процесу виявлення розглядуваних злочинів в умовах протидії з боку різноманітних її суб'єктів.

Варто погодитись із Т. І. Савчуком, який зазначає, що доцільно розрізняти два види діяльності, спрямованої на виявлення ознак злочинів: 1) пошукову діяльність (діяльність оперативно-розшукових підрозділів та діяльність контролюючих органів, у процесі якої виявляються ознаки злочинів); 2) кримінально-процесуальну діяльність (діяльність з перевірки заяв та повідомлень про злочини та безпосереднє виявлення ознак злочину слідчим під час розслідування) [15, с. 94]. Означена теза у повному обсязі відповідає розумінню виявлення ознак

злочинів у сфері службової діяльності. Очевидно, що ці види діяльності відрізняються приводами до початку їх проведення, а також засобами та методами їх проведення. Уявляється, що пріоритетним видом діяльності, спрямованої на виявлення злочинів у сфері службової діяльності, все ж залишається перший (у вигляді пошукової діяльності спеціально уповноважених підрозділів правоохоронних органів).

Процес виявлення злочинів у сфері службової діяльності безпосередньо пов'язаний із процесом подолання протидії з боку суб'єктів протидії. Тому, з огляду на це, процес виявлення таких злочинів має істотні тактичні особливості. За змістом ці тактичні особливості мають на меті позбавлення суб'єкта протидій тактичної наступальності, винайдення низки тактичних "загороджувальних" засобів щодо недопущення в них навіть думки про можливість протидії та попередження можливостей для протидії як таких.

Саме тому процес виявлення злочинів у сфері службової діяльності в умовах протидії має подати певну організаційно-тактичну модель, вибудовану систему алгоритмічних заходів щодо: а) успішного отримання інформації про ознаки злочину, її перевірки та відповідної процесуальної фіксації; б) подолання протидії під час виявлення вказаних злочинів.

Усе це не може залишитись поза увагою правоохоронних органів, а тому змушує змінювати підходи та розширювати напрямки пошуку інформації про ознаки злочинів, зокрема, у сфері службової діяльності. Отже, хотілося б звернути увагу на низку перспективних напрямків щодо винайдення пошуково-криміналістично-, процесуально-значущої інформації по злочинах у сфері службової діяльності. До таких, на нашу думку, необхідно зарахувати:

1. Пошук, вивчення, систематизацію інформації, яка містить ознаки злочинів у сфері службової діяльності в мережі Internet. Як відомо, сьогодні велика кількість т. зв. "блогерів" викладають дуже великий обсяг різноманітної інформації, зокрема і щодо досліджуваної категорії злочинів. Більше того, існують окремі інформаційні портали, що розглядають цю тематику. В умовах сьогоднішніх соціально-політичних змін більшість такої інформації заслуговує на увагу, оскільки є правдивою. До неї можна зарахувати і встановлення постійного тривалого робочого контакту із багатьма професійними журналістами, які мають на меті викриття конкретних фактів злочинних діянь посадовців. В умовах протидії виявленню та розкриттю злочинів у сфері службової діяльності такий контакт є важливим, оскільки дає змогу привернути увагу суспільства до конкретної справи конкретного представника влади, і як наслідок, не дати можливості "зам'яти" справу та звести її нанівець.

2. Наступний напрямок межує із попереднім і полягає у постійній підтримці зв'язку із означених питань із відповідними громадськими організаціями, які борються із корупцією, хабарництвом та зловживанням владою. Таких в Україні станом на 2014 рік більше кількох тисяч. Вони також мають у своєму розпорядженні багато корисної інформації, що може допомогти виявленню ознак злочинів у сфері службової діяльності. Не рідкість є і такі випадки, коли представники цих організацій самостійно звертаються до правоохоронних органів з метою реалізувати ту чи іншу інформацію щодо "нечесних на руку" чиновників, однак неякісне реагування або злочинне небажання деяких працівників займатись виконанням своїх обов'язків, незаохочують цих осіб реалізувати таку інформацію через правоохоронні органи. За умов побудови якісного процесу взаємодії із такими організаціями та їх представниками постійне надходження пошуково-значущої інформації гарантоване. Також цих представників оперативний працівник може доволі продуктивно використовувати на добровільних засадах для виконання інших важливих для розкриття та розслідування злочинів у сфері службової діяльності.

3. І останній напрямок, який видається також вкрай важливим для виявлення ознак посадових злочинів, – це відновлення та активна підтримка існуючої системи оперативного обслуговування за лінійним, територіальним, об'єктовим принципами.

Висновки. Виявлення злочинів у сфері службової діяльності – це система специфічних розшукових та процесуальних дій спеціально уповноважених державних органів та посадових осіб із отримання початкової інформації про ознаки злочину (факт вчинення, слідів, предметів,

документів, інформації та даних тощо) та її процесуальної реєстрації. Виявлення злочинів у сфері службової діяльності має певну специфіку, яка визначається кількома стрижневими елементами, серед основних: умови вчинення (інтелектуальність та освіченість суб'єктів злочину; корпоративність професійного осередку; закритість управлінської системи для суспільства; безкарність посадових осіб, що вчиняють злочини у сфері службової діяльності тощо) та тактичні особливості, які, своєю чергою, визначаються безпосередньо видом злочину, умовами, формами, способами протидії розслідуванню тощо.

Переважна більшість злочинів у сфері службової діяльності виявляються саме в умовах протидії з боку злочинців та інших зацікавлених осіб. Протидія залишається супутником усіх етапів виявлення злочинів цієї категорії. Потрібно зауважити, що дуже часто процес виявлення злочинів у сфері службової діяльності та процес подолання злочинної протидії неможливо виокремити в діяльність, тому інколи заходи щодо виявлення є одночасно і заходами подолання протидії. Однак це факультативний чинник, який підтверджує специфічність та неоднозначність процесу виявлення злочинів у службовій сфері в умовах протидії.

1. Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3-х т. – Т 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Р. С. Белкин. – М.: Юристъ, 1997. – 480 с. 2. Халиков А. Н. Должностные насильственные преступления, совершаемые в правоохранительной сфере: характеристика, психология, методика расследования / А. Н. Халиков. – М.: Волтерс Клувер, 2011. – 544 с. 3. Халиков А. Н. Теория и практика выявления и расследования должностных преступлений (криминалистический аспект): дис. … докт. юрид. наук: 12.00.09 / А. Н. Халиков. – Уфа, 2011. – 538 с. 4. Курс криминалистики: в 3 т. – Т. 1: Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. – СПб.: Юридический центр-пресс, 2004. – 681 с. 5. Тотиков Т. М. Выявление и расследование незаконных методов ведения следствия (дознания) в досудебных стадиях уголовного процесса: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09 / Т. М. Тотиков. – Саратов, 2008. – 233 с. 6. Оболенцев В. Ф. Актуальні проблеми латентної злочинності: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / В. Ф. Оболенцев. – Харків, 2001. – 15 с. 7. Про Єдиний реєстр досудових розслідувань: Наказ Генерального прокурора України. – № 69 від 17.08.2012 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader. html?_m= fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=178960. 8. Слуцька Т. А. Кримінальна відповідальність за перевищення влади та службових повноважень: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Т. А. Слуцька. – К., 2010. – 232 с. 9. Бондаренко Д. А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування): дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09 / Д. А. Бондаренко. – Запоріжжя, 2008. – 237 с. 10. Бодяков В. Н. Расследование должностных преступлений в уголовно-исполнительной системе: дис. ... канд юрид. наук. – 12.00.09 / В. Н. Бодяков. – Владимир, 2009. – 210 с. 11. Мишков Я. В. Методика розслідування хабарництва: дис. ... канд юрид. наук: 12.00.09 / Я. В. Мишков. – Харків, 2005. – 179 с. 12. Ханько А. В. Методика расследования преступлений, совершаемых с использованием должностным лицом своих служебных полномочий в условиях информационной неопределенности: дис. ... канд наук: 12.00.09 / А. В. Ханько. – Хабаровск, 2006. – 230 с. 13. Аркуша Л. І. Риси та ознаки організованої злочинної діяльності за наявності корумпованих зв'язків / Л. І. Аркуша // Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення. – К.: Науково-дослідний інститут "Проблеми людини", 1998. – Т. 10. – С. 98–103. 14. Хашев В. Г. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В. Г. Хашев. – Дніпропетровськ, 2007. – 259 с. 15. Савчук Т. І. Про виявлення економічних злочинів / Т. І. Савчук // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1 (48). – С. 93–99.